

MELİK DANIŞMEND GAZİ'NİN TARİHİ VE EFSANEVİ ŞAHSİYETİ ÜZERİNE

Rabia UÇKUN*

Her milletin tarihi, milli destan ve efsâneleriyle başlar. Destanlar, eski gelenek ve göreneklerini, o toplumun fertlerinin dünya görüşlerini bir ayna gibi aksettirir. Destanî karakter taşıyan eserlerin gayesi siyasî hadiseleri ve devletin başında bulunan şahsiyetlerin hayatını tasvir etmek değil, manevî realite ile beraber, zaman içinde geçirilen sosyal ve psikolojik merhaleleri de tesbit etmektir.

İslâmiyetin kabulü ve Anadolu'nun fethiyle birlikte Türkler için yeni bir destan devri başlar. Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslâmlaşmasında; "Gaziân-ı Rûm", "Ahiyân-i Rûm", "Abdalân-ı Rûm" gibi adlarla anılan zümrelerin büyük rolü olmuştur. Bunlar arasında ilk büyük fâtihten olan San Salluk, Seyyid Battal Gazi ve Melik Dânişmend Gazi de bulunmaktadır. Bu şahsiyetlerin her biri, halk muhayyilesine göre iyi bir hatip, kahraman, veli, bilgin ve mutasavvıftır. Bu büyük şahsiyetler etrafında oluşan menkıbeler. Orta dönem Türk Destanlarının konusunu teşkil eder ve genel kabule göre İslâmî-Türk Destanları adım alırlar.

Melik Dânişmend'in şahsiyeti etrafında toplanan ve Anadolu'nun fethine ait Türk destanının ikinci dairesini teşkil eden Dânişmendnâme de bunlardan biridir. Dânişmendnâme, Dânişmend Gazi'nin ölümünden (M. 1105) yaklaşık 140 yıl sonra, sözlü gelenekten toplanarak, Mevlâna İbn Alâ tarafından yazıya geçirilir. Fakat bu ilk destan elimizde yoktur. Bir asır sonra Tokatlı Arif Ali, daha düzgün bir Türkçe ile yemiden kaleme alır. Üçüncü defa Gelibolu'lu Tarihçi Ali tarafından ele alınmıştır¹.

Anadolu Türkleri, İslâmiyeti resmî din olarak kabul etmekle birlikte, İslâm öncesi inanç motiflerinden ve dünya görüşünden de tamamen uzak kalmamış, İslâmî esaslarla, eski Türk kültürünü birleştirerek güzel bir sentez ortaya koymuştur. Bu sentezin en güzel örneklerini Dânişmendnâme² de olduğu gibi, Battalnâme³ ve Saltuknâme⁴de de görmekteyiz.

Eski Türk destanlarında yüceltilen ve cihana hâkim olmayı gaye edinen "Alp" tipi İslâmî Türk Destanlarında "Alperen". "Gazi" tipine dönüşür.

Atlı göçebe medeniyetinin ürünü olan Alp tipi genel olarak Türk destanlarında karşımıza çıkan bir tiptir⁵. Fuad Köprülü, "Alp kelimesi eski ve yeni birçok Türk

* E.Ü. Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü, Araştırma Görevlisi.

1 Bkz: M.Fuad Köprülü, "Anadolu Selçukluları Tarihi'nin Yerli Kaynakları", **Belleten**, C.VII, 1943, n.27. s.427.

2 Rabia Kocaaslan Uçkun, **Dânişmendnâme'deki Epik ve Dinî Unsurlar**, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir-1992.

3 Hasan Koksall, **Barralnâme'deki Tip ve Motif Yapısı**, MİFAD Yayını, Ankara, 1984.

4 Kemal Yüce, **Saltuknâme'de Tarihî, Dinî ve Efsânevi Unsurlar**, Kültür Bak. Yayını, Ankara, 1987.

5 M.Kaplan, "Türk Edebiyatında Alp Tipi", **Zeki V. Togan Armağanı**, İstanbul, 1955, s.204-213.

lehçesinde, kahraman, cesur, yiğit, zorlu manalarında kullanılmıştır ki, şahıs adı olarak kullanıldığı gibi, bir sıfat, bir unvan ve kabile teşkilatı içinde, askeri bir asalet zümresinin adı olarak da kullanılır⁶, demektir.

İslâmiyetin kabulü ile birlikte maddi kuvvetin yerini manevî kuvvet, ferdi irâdenin yerini ilâhî irade.. Alp tipinin yerini Veli tipi almıştır. İslâm inancının "gazi" anlayışı ile Türk geleneğinin sert alp'inin terkibi "Alp-gazi" veya "Alp-eren" tipini meydana getirmiştir⁷,

Nihad Sami Banarlı, Anadolu gazilerinin daha Anadolu'nun fethinden önceki devirlerden başlayarak ilk fetih asırlarında yapılan gazalara bir teşkilat halinde iştirak eden, gönüllü ve ücretli savaş erleri olduğunu⁸, bildirir. Bunlara alplar ve alperenler de denilmektedir. Banarlı'ya göre gazilik bunların meslekleri, ülküleri ve yaşama hünerleridir.

İ. Melikoff, Dânişmendnâme neşrinde⁹ Seyyit Battal Gazi ve diğer Anadolu gazilerinden bazıları için batılı tarihçilerin, "elleri tahta kılıçlı Müslüman misyoner şövalyeler" dediklerinden bahseder.

Anadolu Türkleri arasında tıpkı "alplik" gibi dervişlik de müessese haline gelmiştir¹⁰. Onbirinci yüzyılda İslâm sancağı altında İslâm halifesinin teşvik ve izniyle, Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslâmın hâkim kılınması için serhatlarda öncülük eden Ahmed Dânişmend de, Anadolu gazilerindedir.

Dânişmend'in efsânevî şahsiyetinin meydana gelmesinde "Alp" ve "Gazi" teşkilatlarının yanısıra "Dervişlik" in de büyük bir rolü vardır. İ. Melikoff bu derviş babaların İslâmilemiş kam-ozanlar olduğunu ve eski geleneklerden birçok özellikler taşıdıklarını¹¹, belirtmektedir. Bu dervişler askerleri mübarek savaşa davet ederek gazilerle beraber yanyana savaşmışlardır. Dânişmendnâme 'nin beşinci bölümünde yer alan:

"dahi ser pâ berehne nice derviş
yürürdi anlarımla yad ü biliş¹²"

beyti de bu fikrimizi doğrulamaktadır.

Melik Dânişmend'in hayatı evliya menkabelerine karışmıştır ve Dânişmend'in menkabevî hayatı hakkında çeşitli kaynaklarda bilgi bulabildiğimiz halde, gerçek hayatı hakkında elimizdeki kaynaklar sınırlıdır.

Melik Dânişmend hakkında bilgi veren kaynakları, özellikleri itibarıyla, gerçek hayatı, tarihî kişiliği hakkında bilgi veren kaynaklar ve menkabevî (efsânevî) hayatını

6 Fuad Köprülü. İ.A., "Alp" mad., C.I, s.379; aynı ifade için bkz: A.Caferoğlu , **Uygur Sözlüğü**, "Alp" mad.

7 **Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi**, "Alp" mad., C,I, s.121.

8 N.Sami Banarlı, **Resimli Türk Edebiyatı Tarihi**, s.295.

9 **J.Melikoff, La Geste De Melik Danişmend-Etude. Critique Du Dânişmendnâme**, Bd.I: Introduction Et Traduction; Bd.II: Edition Critique Avec Glossaire Et Index, Paris, 1960.

10 Geniş bilgi için bkz: Ö. Lütfi Barkan, "İstîlâ Devirlerinin Türk Dervişleri ve Zaviyeler", **Vakıflar Dergisi**, 2, Ankara, 1942, s.279-295.

11 İ. Melikoff; a.g.e., C.I, s.21.

12 İ. Melikoff a.g.c, C.II, s.66.

anlatan kaynaklar olmak üzere iki kısımda toplayabiliriz. Bu kaynakların bir kısmında Dânişmend'in adı ve ünvanı ile ilgili bilgiler yer alırken, bir kısmında onun menşesine ait kayıtlar bulunur. Melik Danişmend ve Dânişmendnâme hakkında bilgi veren bu kaynakları şöyle sıralayabiliriz:

a)Özel ve anonim tarihler: Gelibolulu Ali (Mîrkâlal-Cihâd), Cenabî (Al-Aylam al Zâhir). Kâtip Çelebi (Fezleke al Tevârih), Hazerfan Hüseyin (Tankıh al - Tavarıh), Necip Asım (Türk Tarihi), Kerümidin Aksarâyî (Müsameret al-Ahbâr) Osman Turan (Selçuklular Zamanında Türkiye Tarihi) v.b.

b)Seyahatnameler: Evliya Çelebi Seyahatnamesi, Claude Cahen (Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler).

c) Sikkeler:

d)Kitâbeler: Niksar'da Yağıbasan'a ait kitabe¹³.

e)Vakfyeler¹⁴: Evkaf idaresi arşivi, 5. defter 509 tarihli ve Anadolu 4. defter 560. tarihli vakfiye.

Bunların dışında Melik Dânişmend'den ve Dânişmendlilerden bahseden yabancı; Arap, İran, Ermeni, Latin ve Grek kaynakları da mevcuttur.

A. MELİK DÂNİŞMEND'İN TARİHİ ŞAHSİYETİ

a. Ad ve Ünvanı

Dânişmend'in tarihî şahsiyeti karanlıktır zira, tarihî kaynaklarda verilen bilgiler birbirini tutmamaktadır. Kaynaklardan elde ettiğimiz bilgileri Dânişmendnâme'deki şekilleriyle karşılaştırarak Dânişmend Gazi'nin tarihî hayatı hakkında bazı ipuçları yakalamaya çalışacağız.

Aksaray¹⁵ Farsça tarihinde, Alp Arslan'ın Rum diyarı (Anadolu) na hücum ettiği ve Rum ordusunu bozguna uğrattığı sıralarda Melik Dânişmend'in de Niksar, Tokat, Sivas, Elbistan çevrelerini tuttuğunu¹⁵, ifade eder.

Süryani Mihael "1085 yılında Tanuşman adlı bir emir Kapadokya'yı istila etti; Sivas, Kayseri ve Şimal beldeleri üzerinde hüküm sürdü ve böylece Dânişmend hanedanı devleti başladı¹⁶" diyerek Dânişmend'in 1085 yılından önce Anadolu'ya geldiği ve belirtilen tarihte bir devlet kurduğu fikrine kesinlik kazandırır. Arap müellifi İbn Hanıdûn da Süleyman-şalvın 477 "1085" yılında Antakya'yı fethettiği sırada, dayısının da Malatya'yı aldığı¹⁷, bildirir. Bu bilgiler ışığında Süleyman bin Kutalmış'ın dayısının Danişmend Gazi olduğu anlaşılmaktadır. İbn Şeddâd ve İbn Şilnâ'nın eserlerinde "Süleyman bin Kutalmış'ın dayısı Danişmend Günüştekin" ifadesinin bulunduğunu tarihi kaynaklardan öğreniyoruz. Bu İslâm kaynakları, böylece adı geçen dayının hüviyetini bildirmektedir.

13 Bu kitabe ile ilgili bkz: İ.H. Uzunçarşılı Anadolu **Kitabeleri I**, İstanbul, 1927, s.59.

14 Bkz: İ.H. Uzunçarşılı, "Sivas Şehri", İstanbul. 1928, s.18-23.

15 Aksarâyî, Müsâmeret-al-Ahbâr (Selçukî Devletleri Tarihi), Ankara, 1943, s.113,

16 Cronique, II, s.173.

17 **Tavârih** üs - **Sinîn**, Topkapı, III. ahmed 2981, 156 a.

Dânişmendli devletinin kurucusu kaynaklarda umumiyetle "Dânişmend oğlu" (İbn ul-Dânişmend) adı ile geçer. Osman Turan, Azimi'nin sadece al-Dânişmend adı ile yazdığını ve İbn al-Dânişmend şeklinde de onun oğlu Melik Gazi'yi kasdettiğini veya açıkça bunu belli ettiğini söyler. Bununla beraber torunu, yani Melik Muhammed ve hatta Yağı - basan'ın oğlu da İbn al-Dânişmend adıyla gösterilir. Dânişmend'in "al"- harf-i tarifi ile yazılması bir isim değil bir ünvan veya sıfat olduğunu göstermektedir¹⁸. Ermeni, Süryani, Bizans ve Lâtin kaynakları Dânişmend'e Guillaue de Tyr - "Danisman", Alberd'Aix "Don i m an". Anna Comnena "Tanisman", Foulcher Chartes "Danisman", Orderic Vilal "Daliman" ve Süryânî Mihail "Tanuşman"¹⁹ adını verirler.

Danişmend sıfatı öylesine yayılmıştır ki Danişmend Gazi'nin babasının ve kendisinin adını unutturmuştur. Niksar'da bulunan ve sureti birkaç defa neşredilen Dânişmend'in torunu Melik. Yağıbasan'ın h.552 tarihini taşıyan kitabesinde²⁰ Yağıbasan bin Melik Gazi bin Danişmend olan emirin adı sadece "'Dânişmend" olarak geçmektedir.

Danişmend veya Danişmend oğlunun asıl adı tam olarak tesbit edilememiştir. Bazı kaynaklar Danişmend oğlunun "Gümüştekin" adını taşıdığını ifade ederler. Bazı müellifler kendisinin ve babasının adının "Gümüş-tekin bin el-Dânişmend Taylu" şeklinde belirtir. Dânişmendnâme'de ise sadece İslâmî "Melik Ahned" adı yer alır. Babasının adı da "Ali" olarak zikredilir²¹.

Ebû Hamid Muhammed bin İbrahim "Al-i Selçuk" adlı eserinde Dânişmend'in adını Muhammed olarak gösterir. Dânişmend'e Muhammed veya aynı ismin bir başka şekli olan Ahned adının atfedilmesi şüphesiz Melik ünvanını alan, ilk Dânişmendlilerden Dânişmend'in torunu Muhammed olması ile izah edilebilir. Suriyeli Michel'e göre 1134'de Bağdat halifesi ve Horasan Sultanı Dânişmend'in oğlu Emir Gazi'ye dört siyah bayrak, davul, altın kolye ve altın asa göndererek, bunlarla kendisine ve soyuna krallık verdiğini tasdik eder. Haberciler Emir Gazi'yi ölüm döşeginde bulur. Ölümü ile de emânetleri Muhammede vererek, onu Melik ilân ederler²².

Bu ünvanın aileye verilmesinden sonra, şehzadelerin onu baba ve dedelerine de atfederek geneli eştirdikleri görülür. Bu bilgileri gözönüne alarak ilk Dânişmend ile adı Muhammed olan ve ilk "Melik" ünvanını alan Dânişmend'i birbirine karıştırmamak gerekir.

M. H. Yınanç ve İ. Melikoff, Dânişmendli devletinin kurucusunu Taylu Ali Danişmend zannederek, asıl kurucusunun Gümüştekin Ahned Gazi olduğunu anlayamamışlardır. M.H. Yınanç konuyla ilgili yazılarında Gümüştekin'in Dânişmend Ahned Gazi'nin Türkçe adı olduğuna dikkat etmemiş ve Gümüştekin'in Dânişmend'in oğlu olduğunu düşünmüştür.

¹⁸ Osman Turan, **Selçuklular Zamanında Türkiye Tarihi**, İstanbul, 1984, s.116.

¹⁹ İ.A., Danişmendliler Mad., III, s.468.

²⁰ Bkz: İsmail H. Uzınçarşılı, **Anadolu Kitabeleri I**, s.59.

²¹ İ. Melikoff, a.g.e., c.2, s.9.

²² İ. Melikoff, a.g.e., c.1, s.104-105, dipnot 6.

Böylece isim "Dânişmend Taylu Ali'nin oğlu Glimüş-tekin Ahmed Gazi" şeklinde meydana çıkmış; Danişmend lâkabı babası gibi kendisine de âlem olmuş ve Gümüş-tekin Ahmed aynı şahsa ait bulunup şimdiye kadar sanıldığı gibi Gümüştekin'in Ahmed Gazi'nin oğlu olmadığı ortaya çıkmış ve bu suretle de tarihî birçok hatalar düzelmiş ve hadiseler de açıklığa kavuşmuştur²³.

İ. Melikoff, Ahmed Danişmend Gazi'nin "Dânişmend" lakabının alenilik ve aynı zamanda askerî liderlik vasfından dolayı verildiğini kaydeder. Paul Pelliof'dan naklen Çinliler ve Moğolların bu terimi Müslüman vaizler için kullandıklarını da²⁴ belirtir. İ. Melikoff'a göre bu ünvan, dinî bir mahiyet kazanarak babalar ve Türkmen mistik dervişleri tarafından kullanılmıştır. İ. Melikoff, bu ünvanın okuma yazma bilen kişilere ad olduğunu ve bu kişilerin Türkmen emirleri arasında pek ender olduğum belirttikten sonra. Danişmend Gazi'nin göçebe Türklerin en bilgililerinden biri olduğu için bu ünvanı aldığını zikreder.

b. Menşei ve Soy

Dânişmend'in soyu ve menşei hakkında Bizans, Ermeni, Arap kaynaklarında değişik rivayetler yer alır. Melik Danişmend ile aynı zamanda yaşayan Ermeni tarihçisi Urfalı Matthien, Danişmend'in Ermeni olduğunu belirtir. Haçlı seferlerinden bahsederken "Sivas ve bütün Rum ülkeleri hakimi bulunan İranlı (Türk) Emir Tanışman" diyerek onun Türk olduğunu ifade etmekle beraber, bir başka yerde "Menşei Ermeni olan Rum ülkeleri büyük Emiri Danişmend" kaydıyla da Ermeni olarak zikrettiğini kaynaklardan öğreniyoruz.

18. asrın meşhur Ermeni tarihçisi Çançian Emir Danişmend'in bir Ermeni prensi olduğunu ve Rumların tazyikiyle İran'a gidip İslâm dinini kabul ettiği; Selçuk Sultam tarafından Sivas'a gönderildiğini belirtir. 12. asır müellifi Niketas Ahmed Gazi'nin torunu Muhammed'i Tanışman adıyla kaydederken bir yerde de "Ermenistan Türkü Danişmend" tabirini kullanır ve onun Eskiçağ Arsakhlar soyundan ve zamanımızda şarkta en müdhiş ve mağnır düşmanımız olan Danişmendliler ailesinden gelmekle iftihar ettiğini de ilâve eder²⁵. Karahanlı Türklerinin Afrasyab Destanına bağlanması gibi, Emir Danişmend ve Danişmendliler de eski bir kral ailesine bağlanarak soylulaşılır.

M.H. Ymanç da Emir Danişmend'in Ermeni olduğu görüşündedir. Ona göre, Emir Danişmend veya onun adını tesbit edemediğimiz babası, Ermeni esir çocuklarından iken, Müslüman edilip büyütülmüş ve asker sınıfına alınarak yetiştirilmiş ve nihayet sarayda Danişmendlik vazifesi ve rütbesine terfi ederek bu ünvanı almış ve daha sonra bu emir Anadolu'ya gaza eden diğer ümera arasına karışmıştır²⁶. İsmail Hami Danişmend Ermenilik isnadından dolayı M.H. Ymanç'ı şiddetle tenkid eder. Sikkelere dayanmak suretiyle, Danişmend'in hakiki adının Melik Ahmed Gazi olduğunu belirtir ve sikkeler üzerinde Oğuz boylarına ait bir damganın

23 Osman Turan, **Selçuklular Zamanıyla Türkiye Tarihi**, s.117.

24 İ. Melikoff, a.g.e., c.1, s.105.

25 Hordlimin, "**Danishmandic**", Encyclopedie de Islam, c.1, s.937.

26 M.H. Ymanç, **Anadolu'nun Fethi-Selçuklular Devri**, İstanbul 1944, s. 100.

bulunmamasından dolayı bir hüküm çıkararak M.H. Yınanç'ı hatalı bulur²⁷. Zira M.H. Yınanç, "Mesela Selçuklu paralarında Kınık boyunun, Artuklu ve Osmanlı paralarında Kayı boyunun . . . damgaları bulunmaktadırlar. Halbuki Dânişmendli paralarında böyle bir damga mevcut değildir ve Dânişmend'in Türkmen olduğu ve hangi boya mensup bulunduğu tesbit edilemez²⁸ demektir.

Matthieu, Dânişmend'in "Ermenistan Türkü Dânişmend" ifadesiyle coğrafi menşesine temas eder. Dânişmend'in ölümü münâsebetiyle "iyi, insanlara hayır düşünür, müminlere (Hristiyanlara) karşı çok merhametli idi, Ölümü Hristiyanlar arasında hüznün yarattı" ifadesi dikkat çekicidir. Zira bu müellif, devrinde Ortodoks veya müslüman olan ırkdaşlarına karşı çok ağır ve kindar bir dil kullanmıştır²⁹.

Dânişmend'in Türk kahramanlarının yatağı olan Merv civarındaki Mahan Kasabası'ndan olduğu söylenir. Epik gelenek Osmanlıları, Selçukluları ve Dânişmendlileri Mahanlı olarak göstermektedir. Malazgird Savaşı'na ilk ordu gönderen ailenin ün sahibi olacağına dair rivayetler vardır³⁰. Selçukluları, Osmanlıları ve Dânişmend Gazi'yi Mahanlı gösteren esas çekirdek hikâyenin bu olduğu düşünülebilir. Dânişmend'in Arap olduğu ve Battal Gazi soyundan geldiği hakkında da rivayetler vardır. O'nun Malatya'n olduğuna dair görüşler de mevcuttur.

Mikâil Bayram "Anadolu'da Te'lif Edilen İlk Eser Keşfu'l - Akabe" adlı çalışmasında³¹ Keşfu'l Akabe³² adını taşıyan Farsça eserin Gümüş-Tigin Ahmed Gazi'ye ithaf edildiğini belirtir. Mikâil Bayram; eserin yazarı İbü'l-Kemal İlyas bin Ahmed'in eserini sunduğu devlet adamının adını anmaksızın onu "Sâlûb-i A'zami", "Sâhib-Kırân-ı Alem", "Hazrat-i Mu'allâ", "Hazrat-i Calâlet" ve sadece "Hazrat" şeklinde tanzim ettiğini bildirir, Dânişmend Ahmed Gazi'nin İsfahan'dan geldiğini söyler.

Ona göre, Selçuklu ailesinin muallimi olan Dânişmend Taylu, Buharalı bile olsa, Selçuklu hanedanı İsfahan'a yerleşmeye başladığı sırada bu bilgin de İsfahan'a yerleşmiş ve burada Selçuklu hanedanına muallimlik görevine devam etmiştir. Oğlu Gümüş-Tigin Ahmed Gazi de İsfahan'da babası yanında yetişmiş, bilgin (dânişmend) bir kişi olduğu için birçok tarihçi O'nu Dânişmend veya Dânişmend Gazi diye anmışlardır³³.

Keşfu'l Akabe'deki, "O yüce zatı iltizam edenler çoğunlukla fazıl ve filozoflardır. Dünyanın her tarafından bilgin kişiler o hazrete yöneldiler ve her biri ilmin yayması miktanncâ itibar görüp, O hazretin cömertlik denizinden paylarını aldılar" kaydına dikkatimizi çeken Mikâil Bayram'a göre, Malazgirt seferinden sonra, Dânişmend Oğulları ülkesinde ilmî çalışmalar başlamış ve Ahmed Gazi de birçok ilim ve fikir adamını himaye edip, onların çalışmalarına imkân sağlamıştır.

27 İ.H. Dânişmend. Tarih Kurumuna Açık Mektup, İstanbul, 1945, s. 10-11-14.

28 M.H. Yınanç, a.g.e., s.96.

29 O. Turan, a.g.e., s.120.

30 İ. Melikof, a.g.e., c.1, s.72.

31 İ.Ü. Edebiyat Fak., İslâm Tetkikleri Enst. Dergisi, İstanbul, 1979, s. 272.

32 Keşfu'l - Akabe, Falih Kip. Nr. 5426.

33 Mitaii Bayram, a.g.y., s. 277.

Bütün bu bilgiler ışığında Dânişmend Gazi'nin bilgin bir komutan olduğunu, fethettiği ülkelerde kültür faaliyetlerine önem verdiğini söyleyebiliriz. "Keşfu'l Akabe"nin Dânişmend Gazîye sunulmuş olmasına dayanarak Anadolu'daki ilmi ve edebi eserlerin zannedildiği gibi 12. asrın yarısında değil, 11. asrın sonlarında ye Dânişmendlilerin himâyesi ile verilmeye başladığı sonucunu çıkarabiliriz.

B. MELİK DÂNIŞMEND'İN EFSANEVÎ ŞAHSİYETİ

Bu bölümde; Dânişmend Gazi'nin tarihî şahsiyeti etrafında oluşan ve Dânişmendnâme'nin esas yapısını meydana getiren efsanevî (menkabevî) şahsiyetini Dânişmendnâme'ye ve diğer kaynaklara bağlı olarak tesbite çalışacağız.

Dânişmendnâme, Dânişmend Gazi'nin Ölümünden yaklaşık 140 yıl soma M. 1245'de sözlü gelenekten toplanarak yazıya geçirilmiştir³⁴. Bu süre zarfında Dânişmend Gazi'nin tarihi şahsiyeti efsanevî bir hüviyete bürünmüştür.

Dânişmendnâme'ye göre Dânişmend Gazi'nin adı Ahmed'dir. babasının adı Ali, dedesinin adı Mızraptır. Bazı nüshalara göre de dedesinin adı Batlardır. Annesi de Emir Ömer'in kızıdır. Bahsettiğimiz seçere destanda şu şekilde geçmektedir:

"Ve Battal Gazi oğlu Alimin bir ogh vardı, adı Sultan Turasan idi ve dahi Emir Ömerün bir kızı vardı, Mizrab oğlu Ali'ye vermişlerdi, anun ayali vücuda geldi, adını Melik Ahmed kodılar, katı âkil - u - kamil kopdu, lakabın Melik Dânişmend kodılar³⁵".

İslâmî destan geleneği, destan kahramanlarının soyunu Battal Gazi ve Hz. Ali vasıtasıyla Hz. Muhammed'e (SAV.) çıkarmaktadır. Dânişmendnâme'de olduğu gibi Salluknâme ve Battalnâme gibi destanlarda da bunun örneğini görmekteyiz. Yine İslâmî destan geleneğine bağlı olarak Dânişmend Gazi'nin "Melik Ahmed" olarak sadece İslâmî adı destanda yer alır. İslâmiyetin kabulünden sonra, Hz. Muhammed'in (S.A.V.) ve O'nun soyundan gelenlerin adları kutsal sayıldığı için Türkler, kendi asil adları ile beraber bu kutsal adları da kullanmışlardır³⁶.

Destanda, Dânişmend Gazi'yi Battal Gazi'ye bağlamak için, Dânişmend'in gazaları bir asır önce başlamış gibi gösterilir. M. Halil Ymanç'a göre Battal Gazi Dânişmend'in dedesi olamaz³⁷. Çünkü Battal Gazi bir rivayete göre hicri 113; M. 731, diğer bir rivayete göre de H.122:M.740'da Anadolu gazasında şehid olan bir mücahit ve 11. asrın ikinci yarısında yaşayan Dânişmend'in dedesi olması mümkün değildir.

Dânişmend'in babası ile ilgili olarak, tarihî bir rivayetin de destana geçtiğini görüyoruz. M. 863 (H.249) yılında Malatya emiri Ömer bin Ubeydullah bir gazada arkadaşları ile birlikte şehid düşer. Bu arada Ali bin Yahya el-Ermeni adlı İslâm

34 Geniş bilgi için bkz. F. Köprülü, "Anadolu Selçukluları Tarihi'nin Yerli Kaynakları", **BeDeten**, c. VII, s. 426, 427; İbnü'l - Emin Mahinud Kemâl, **Menakıb-ı Hünerverân**, İstanbul 1926, s. 60-61, Kâtip Çelebi, **Keşfü'z - Ziinün**, c. II.

35 İ. Melikon; a.g.e., c. II, s.9.

36 Geniş bilgi için bkz: A. İnan, "İslâmdan Sonra Türkçe Adlar", **Türk Dili**, 1 Temmuz 1958, c. VII, nr. 82, s. 431.

37 M.H. Yınanç, a.g.e. , s. 94.

kahramanı da aynı yıl şehid olur. İslâm gazilerine ait rivayetler, Türkler üzerinde büyük tesirler yapmış ve bunlar birer destan haline getirilmiştir. Ahmed Gazi'nin babası Dânişmend Ali ile aslen Ermeni olan Ali bin Yahya epik gelenekte birbirine karışmıştır. Dânişmendlilerin şeceresine böylece bir Ermeni gazi ve şehidi de girmiştir .

Malatya şehri 10. asnn birinci yansı içinde M. 943'de müslümanlan elinden çıkmış ve Bizans İmparatorluğu tarafından zaptedilmiş olduğu için M. H. Ymanç, Dânişmend'in Malatyalı olamayacağı görüşündedir.

Bu bilgiler ışığında ve Dânişmendnâme'ye göre Melik Dânişmend'in Anadolu Türklerinin ideal bir insan tipi olduğunu epik özellikleriyle birlikte tanıtmaya çalışalım.

Destan kahramanlarına, Türk toplumunun Alp, Er, Gazi, Derviş gibi adlar verdiğini yukarıda görmüştük. Türk destanlarındaki Alp'ler İslâmî Türk destanlarında Gazi şekline dönüşürken bu şahısların "hatib" unvanını aldıklarını da görmekteyiz. Melik Dânişmend Destanı'nda Melik Ahmed Gazi "Hatib" bir³⁹. Sarı Salluk'un da babasından hitabet aldığı görüyoruz. Saltuk'un babasının görevi "'hatiplik" dir. Şerif Hızır savaşıp "Saltuk" adını kazandıktan sonra ona hitabet verilmiştir¹⁰. Ballal Gazi Destan'nda da, Fatma oğullarından Hasan'ın altıncı torunu İmam Zeynel Abidin Malatya'da hatib olup bir müddet sonra ölmesi ve hatipliğin Zeynel Abidin'in oğlu Hasan'a verilmesi ile karşılaşılıyor⁴¹. Aynı zamanda Battal Gazi (Cafer)nin kendisi de ergenlik çağına kadarki hayatını önce hatipliğe daha sonra da silahşörlüğe heves kılarak geçirir⁴²

Dânişmend Gazi iyi bir silahşördür, gece gündüz arkadaşı Sultan Turasan ile silahşörlük talim etmektedir⁴³. Dânişmend Gazi'nin silahşörlükte mağlup edemeyeceği kişi yoktur. Bir kılıç sallama ile kafiri kaşına kadar iki parça eder⁴⁴. Kılıcı ile kafirin süngüsünü iki parçaya böler. "Ya Allah!" deyip düşmanı Eninos'a bir kılıç vurur ki, Emnos'un başı çevgandan çıkıp top gibi gider⁴⁵. Melik düşmaniyla savaşırken bir zab-i tig vurur ki, düşmanın başı yere düşmekle kalmaz, aynı zamanda atının başı da yere düşer⁴⁶.

Alp tipinin başlıca özelliklerinden olan kahramanlık ve cesurluk, Dânişmend Gazi'de de kendini gösterir. O, güz gününde hazan yaprağı nasıl dökülürse, kâfiri öyle kırar ve döker⁴⁷. Melik Dânişmend cenk sırasında kurd koyuna girer gibi girer, öyle ki kâfirler Melik'in önünden guruh guruh kaçarlar⁴⁸. Düşman ne kadar güçlü ve çok

38 Bkz: Osman Turan, a.g.e., s.120-121; M.H.Yımaç, a.g.e., s.94.

39 İ. M. , a.g.c , c. II, s. 10.

40 Bkz. Kemal Yüce. a.g.e. , s. 183.

41 Hasan Koksall, a.g.e. , s. 59.

42 a.g.e. .s. 60.

43 İ. Melikofi; a.g.e., c. E, s. 9-

44 a.g.e. , s. 45.

45 a.g.e. ,s. 127.

46 a.g.e. , s. 208.

47 a.g.e., s.112.

48 a.g.e., s.202.

olursa olsun Melik Dânişmend; ⁴⁹ "... birdür önümde tagile yazı, hemdahi birdür yanımda Kafirim çoğı azı!" ⁴⁹ diyerek hamle kılar.

Melik Dânişmend kalıramanlık ve cesurluğun yamsıra gür ve etkileyici bir sese de sahiptir. Hargünbed kalesinde kafirlerle mücadele ederken M. Dânişmend öyle bir nara atar ki, narasından yüz kâfirin ödi sı dîp can verir⁵⁰. Kâfirlerin, Dânişmend'in narasından etkilenmesi destanda başka bir yerde şöyle anlatılır: "... Melik Dânişmend Gazi, ol din canbazı, meydana girdi, cevlan gösterdi, bir gez şöyle na're urdukirn alem yankulandi temâmel Kafirler işidüb üzerlerine heybet oturdu⁵¹".

Melik Dânişmend'in ve arkadaşlarının en büyük yardımcısı atlandı. Kâfirle mücadelede er ile atı bir bütündür. Dânişmendnâme'de Dânişmend Gazi'nin atının adı zikredilmez. "Ahır Melik and içdi atma mahmuz urdı al okkab gibi sıçradı erdi la'inun başına bir zarb şöyle urdı kim kafirün beynisi burmndan geltib carı Cehenneme ismarladı⁵²".

Destanda, Melik Dânişmend'in heybetini göstermek için kahramanlığın ve kuvvetin sembolü olan arslana benzetildiğini görüyoruz: "Melik Dânişmend aslan gibi Kâfir çerisinün içine girdi⁵³", "Melik kâfirler içine düşdi kıra kıra öte yana çıktı, sauasın kim bir aslan idi...⁵⁴".

Melik Dânişmend, diğer savaş aletlerinde olduğu gibi ok ve yayı da çok iyi kullanır. Dânişmend yayı öyle hızlı çeker ki ok yeleğine kadar taş saplanır⁵⁵.

Destana göre, Dânişmend çok kurnazdır; ufak tefek hilelerle, kılık değiştirme ve kurnazlıkla düşmanı mağlup etme yoluna gider. Yeri geldiğinde ruhban kıyâfeti giyer, yeri gelir kâfirlerin kim olduğunu anlayamayacağı kadar güzel Rumca konuşur.

Dânişmend Gazi Destanı'na göre, Ahmed Gazi de dedesi Battal Gazi gibi tamamıyla dini bir ideal yani gaza ve cihâd ideali taşıyan, kazandığı ganimetlerden kendine pay almayan, kahramanlıklar gösteren bir alp, bir gazidir. Mert ve dürüst bir kişiliğe sahip olan Dânişmend Gazi, dünya malına da önem vermez. Savaşta elde edilen ganimetlerden hiçbir şey almaz, beşte birini Halife'ye gönderir, geri kalanını da gazilere dağıtır⁵⁶. Bu davranış tarzı, o dönemde Halife'ye olan bağlılığı göstermesi ve o dönemin adalet ve hukuk anlayışını yansıtmaya bakımdan çok önemlidir.

Dânişmendnâme'de kâfirler, Melik Dânişmend'in gösterdiği kahramanlığın ve kerâmetlerin normal insan tarafından yapılamayacağını düşünerek onu sihirbaz, câzû, dinini de câzûlar dinî olarak nitelendirirler. Melik Dânişmend'in menkâbevi şahsiyetinin meydana gelmesinde, O'na atfedilen kerâmetlerin büyük bir rolü vardır. Dânişmend'in kerâmetler göstermesi, Hz. Muhammed'i rüyasında görüp O'ndan öğrendiği bilgi, ilham ve dua sayesinde veya diğer ölmüş gazilerin yardımıyla

49 a.g.e., s.212.

50a.g.e., s.265.

51 a.g.e., s. 140.

52 a.g.e., s.49.

53 a.g.e., s. 160.

54 a.g.e., s.275.

55 a.g.e., s.36-37.

56 a.g.e., s.64-68-71-128.

gerçekleşmektedir. Bu kerametlerin bir kısmı da, doğrudan doğruya Hızır'ın Melik Dânişmend'e verdiği duanın yol göstericiliği ile meydana gelmektedir. Dânişmend fethedilecek yerleri rüyasında görerek bilgi edinir⁵⁷.

Dânişmend, Deryanos Manastırı'ndaki ejderha ile mücâdele ederek onu yener⁵⁸. Ejderi fiziki güçle değil de, Hızır'ın verdiği dua sayesinde yenmesi destana İslâmî bir hüviyet kazandırır ve bu olayın keramet olarak kabul edilmesini sağlar. Destanda bundan başka, mahiyetleri farklı birçok keramet Melik Dânişmend'e alfedilir.

Sonuç olarak Melik Dânişmend'in şahsında Anadolu'ya gelmiş Türk topluluğunun kültürel hayatını buluruz. Onun şahsiyetine ve hayatına bakarak bu topluluğun ideallerini, acı ve sevinçlerini, edebî zevkini, dinî inanışlarını görürüz. Türkler Anadolu'yu fethederken, kendi kültürlerinden çok farklı olan Batı kültürü ile karşılaşmış mücâdele eder, kendi kültürlerini ve dinlerini kabul ettirmek ister. Bu sebeple, destandaki şahsiyetleri bir savaş kahramanı olarak değerlendirmek yanlış olur. Destana göre Melik Dânişmend cesur, zeki, bilgili bir kahraman olduğu kadar, bir gâzi ve bir velidir. Dânişmend'in peygamber neslinden sayılması, Peygamberin işaretiyle Anadolu gazâsına memur edilmesi aynı sebeptir.

Eski Türk düşünce ve gelenekleri ile, İslâmî zihniyet ve hayat tarzını, yeni coğrafi ve sosyal şartlara adapte ederek hütiioJf^JirfD I)âlii^ıı^j3diıâo3e 'y£ g£>T£; .M&ük Dânişmend gaza, cihad ideali taşıyan bir "Alperen", bir "Derviş-gâzi" dir.

Her medeniyet devresinin ve her sosyal tabakanın, kendini temsil eden belli tipler doğurduğu ve medeniyet değişikliğine paralel olarak eserlerdeki tiplerin de değiştiğini söyleyebiliriz. Bunun en güzel örneği, Dânişmendnâme'de Melik Dânişmend'in şahsında görülmektedir.

57 a.g.e.. s. 17.

58a.g.c, s. 75-77.